

Cristina Masanés, pròleg del llibre *L'home del sac: arquetip modern del no-res*

L'HORIZZÓ NIHILISTA DE L'HOME DEL SAC

1.

Sembla que el traç intel·lectual de Damià Bardera sigui el de creuar disciplines. Amb formació de filòsof, tot i la seva joventut, ja s'ha fet un espai en la narrativa de ficció amb sis llibres publicats en els darrers cinc anys, entre 2010 i 2014. Hi ha qui ha parlat ja d'un "estil Bardera". Els seus són llibres de contes breus amb personatges demolidors que, amb les seves accions cegues i una ètica plana, ens venen a recordar la impossibilitat d'un món feliç. Escrits amb una narrativa àgil i força mala intenció, actuen com a petites ficcions bàrbares que ens deixen en el lloc de l'antiutopia.

Creuar disciplines, dèiem només començar. Però en Damià Bardera també ha fet alguna incursió en l'àmbit de l'assaig, sobretot amb el text de 2013 *Mediterràniament. La catalanitat emocional*, escrit amb Eudald Espluga que esquartera el bon rotllo i l'estiu *cool* dels anuncis de la cervesa Damm i els seus paratges idíl·lics vora el Mediterrani. Un text que desplega una anàlisi filosòfica i antropològica entorn aquests anuncis tous que funcionen com a perillosos activadors del relat col·lectiu de la identitat. Més cap aquí, en Damià ha fet una altra incursió assagística, en aquest cas acadèmica, amb una tesi doctoral inèdita sobre la narrativa de Ferrater i Mora que potser un dia llegirem. Tanmateix, es tracti de ficció o d'assaig, els textos d'en Damià Bardera acoten un mateix clima, un escenari de pensament, un paratge intel·lectual certament nihilista, per dir-ho així, on ens hem de deturar. Lluís Muntada ho diu molt bé en el seu pròleg al llibre *Contes de propina*, quan escriu, parlant de l'autor: *Sempre ens parla del mal*. Aquest nou assaig que avui prologuem ens aboca a aquest mateix clima, com si es tractés d'un film hipnòtic que ens porta, tot i que per camins discursius diferents, al mateix punt. Només que, aquesta vegada, no es tracta d'un context

narratiu, sinó d'un escenari estrictament filosòfic, com el títol ja apunta: *L'home del sac: arquetip modern del no-res*. L'abordatge de'n Damià Bardera és, en aquest cas, una anàlisi filosòfica. I ara sí, abans de posar-nos-hi de veritat, deixeu-me anar a mi també cap al registre del relat. Després tornarem a aquest escenari existencial on es mou i on ens porta l'escriptura (narrativa o assaig, tant se val) d'en Damià Bardera.

2.

Tot i que la por no va formar part del meu paisatge d'infància, fet que agreixo infinitament a la saviesa pedagògica dels meus progenitors, hi ha una escena que tinc enregistrada en un plec, molt profund, del cervell. Tindria set o vuit anys quan dinàvem a la cuina d'aquell segon pis de la carretera de Cardona de Manresa amb el meu germà, dos anys més petit que jo, i la mare. Dedueixo, per tant, que era un dia lectiu, un "dia de diari", com es diu, un dia d'escola en els anys en què els nens al migdia anaven a dinar a casa perquè les mares treballaven a casa, i no a fora. La nostra cuina, allargada i lluminosa, tenia una zona per menjar amb una taula de fòrmica blanca (ai, la fòrmica dels anys setanta) que donava a l'escala de veïns a través d'una finestra que sempre era tancada. Aquell migdia, estranyament, era oberta. Ves a saber què havia cuinat la mare per pensar que calia airejar l'ambient! Dinàvem i parlàvem de l'home del sac i de la por que teníem tots els nens perquè no vingués i se'ns emportés. Sospito que la mare, amb el seu optimisme innegociable, intentava tranquil·litzar-nos dient que allò eren temors sense fonament. No li va servir de massa. En aquell moment, la figura d'un home en la penombra amb un sac penjat a l'esquena va passar rere la finestra de l'escala. No recordo si vàrem cridar, només sé que, encara avui, quan la sang irriga un tram molt concret del meu teixit cerebral, allà on va quedar registrada aquesta vivència, puc sentir la por. El nostre home del sac era l'*Hermenegildo*, el veí del quart pis, que pujava l'escala silenciós amb alguna adràmina a l'esquena. Una gran bossa? Una saca amb productes de l'hort o del camp? No m'atreviria a assegurar que portés un sac mig buit ni tampoc què hi portava, tot i que això, si parlem d'imaginari infantil, no té cap importància.

L'efecte i la contundència epistemològica van ser els mateixos: era ell, l'home del sac existia i en aquell moment pujava l'escala de casa.

3.

No sé si totes les cultures tenen una figura semblant a l'home del sac. Tampoc sé si aquest personatge va néixer en temps medievals, com bona part de l'imaginari popular de la por, o en temps ja moderns. No sé si correspon a una figura pròpia d'Occident o si els nens i nenes de les nostres latituds compartim aquest personatge de la por infantil amb els infants d'altres punts de la geografia planetària. Tot i que semblaria que sí (el papus, el *coco*, el *bogeyman*,...), hauríem d'anar a l'antropologia cultural per aclarir aquesta mena de dubtes i entrar en la lògica del matís. Però en Damià Bardera no ho fa. Com ell mateix indica, el que resulta universal i per tant significatiu, és el temor que concentra aquesta figura, la por al no-res. I és que el seu és un interès filosòfic. Ontològic, hauríem de dir, com ja veurem.

Bardera ja ha abordat altres vegades aquesta figura espantanens o espantamainades. De fet, dos dels seus llibres de contes porten per nom *Els homes del sac* (2012) i *Els nens del sac* (2013). Després d'un abordatge narratiu, aquesta vegada s'ha decidit per un accés conceptual. Bardera fa filosofia i no se n'amaga. Amb una generositat no sempre habitual i una claredat quasi didàctica, ens "confessa" les operacions i decisions teòriques en què recolza la seva anàlisi: sense màscara ni artifici. Abans d'aplicar un concepte, ens l'explica: entre el formulador de la psiconàlisi cultural Karl Gustav Jung i el teòric de les religions Mircea Eliade, se sent més còmode (i en això insisteix) amb la teoria arquetípica del primer. Entre intel·lectuals postmoderns amb pedigrí mediàtic i "clàssics" de menys predicament com Ortega y Gasset, no dubta a posar en valor aquest últim. Perquè, de fet, si alguna cosa li interessa a Damià de l'home que s'emporta nens és la seva connotació arquetípica o allò que aquesta forma arquetípica de la por diu de la nostra cultura. En aquest sentit, aquest lladre de nens condensa l'experiència primigènia –com a mínim en la cronologia de vida– de l'amenaça

de la mort o de la finitud. Per què ens fa tanta por l'home del sac? No perquè no tingui rostre (algunes fades tampoc no en tenen), ni tampoc pel seu aspecte desastrat (les bruixes també el tenen). Probablement, allò que aterroritza de la seva figura és el que anuncia: la pura possibilitat de la desaparició, l'horitzó del no-destí, del no-saber, del no-ser. És en aquest horitzó nihilista on indaga el discurs de'n Damià Bardera.

Tot i que no vull privar al lector del trajecte teòric que es desplega en aquest text (ha de ser el mateix autor qui en faci el guiatge), sí que direm que el punt d'ancoratge és la teoria arquetípica de Jung, un referent a qui Bardera sempre torna. Una teoria que diu que l'arquetipus és una estructura de l'inconscient col·lectiu. Com si la cultura s'objectivés en aquests models imaginaris i compartits que són els arquetips. I les figures de l'imaginari popular en són un cas ben clar, d'arquetips. L'operació conceptual que ens planteja el text és ben clara: si els arquetipus són estructures en què s'objectiva l'inconscient col·lectiu, en elles destaquen les formes de l'imaginari popular i l'imaginari l'infantil. I dins d'aquest últim, assegura el mateix Bardera: *L'home del sac n'és un exemple paradigmàtic*. Una figura que denota, com dèiem, la por a l'abisme del no-res. En aquest sentit, la tesi és clara: *l'home del sac és l'arquetip modern del no-res*, com ja en el títol s'anuncia. En efecte, l'interès del text s'allunya de disciplines com la psicologia o l'antropologia social; a Bardera li interessa el concepte i allò que aquest diu de la condició i la possibilitat de ser, això és, de l'ontologia.

A partir d'aquí, el text investiga diferents experiències del no-res associades a la vivència originària de l'home del sac. Tres en concret, tot i que es detura més en la primera. La primera és la finitud o la condició de la temporalitat (*Quant temps ens queda, pare?*, pregunten els replicants al seu creador en l'inoblidable film de Ridley Scott, *Blade Runner*), aquest saber-nos finits que a nivell fundacional en la cronologia de vida va operar la figura de l'home del sac, aquesta primera aparició del no-res. Si bé vivencialment, aquesta figura arquetípica suposa una primigènia concreció cultural de la mort, la seva concreció filosòfica moderna, el

nihilisme, ha estat un lloc recurrent en el pensament del segle XX, com el text de'n Damià recull. Kierkegaard, Heidegger, Unamuno, Camus, Sartre. Però, contra el que podria semblar, Bardera no fa un compendi ni un repàs de diferents aproximacions filosòfiques a la vivència del no-res; la seva és una operació d'una gran senzillesa estructural, com acostumen a ser els seus contes, d'altra banda. Tot i que en Damià dóna un tractament força més extens a aquesta primera experiència del no-res, la de la finitud, també en ressegueix altres variants com són la impossibilitat del sentit i la bogeria de l'excés.

La segona vivència (molt menys desenvolupada, i des d'aquí l'animo a un treball posterior en aquest sentit, ja que diria que té molt a veure amb l'esperit dels nostres temps, ja en ple segle XXI), es refereix a la impossibilitat d'encaixar vivències o experiències que resulten "incaixables", que ens desborden perquè no disposem de categories cognitives, vivencials, emocionals ni lingüístiques per abordar-les. I aquí Bardera, sense enganyar ningú, pren la diferència que estableix Ortega y Gasset entre dos tipus de continguts mentals: la idea i la creença. Si la primera entra en l'àmbit d'allò formulable, la segona es resisteix; si amb la idea pensem, en la creença hi estem. La vivència del no-res que suposa aquesta segona accepció de l'home del sac té a veure amb aquest tipus d'experiències informulables: el no-res seria doncs la impossibilitat d'apropiar-nos d'una circumstància. És el que Georges Bataille (Damià, ja em permetràs una incursió cap a la postmodernitat francesa, només una) acota com la vivència de l'"impossible". La por a l'home que s'endu els nens condensa també aquest tipus d'impossibilitat i la certesa que, en efecte, hi ha vivències que es resisteixen al sentit. Per dir-ho ras i curt: el sac no té forma, per això és sac. És el mateix Damià qui ens indica que la gran màquina de mort que va crear l'horror nazi entraria en aquest àmbit "impossible" d'experiència. El text aquí fa una breu referència a la bogeria o a aquest excés inassumible de les circumstàncies amb una cita extraordinària de María Zambrano que no em sé estar de reproduir. És referint-se al no-res (o en la seva versió femenina, extraordinària d'altra banda, que té el castellà: *la nada*) quan Zambrano escriu que *Invita a ser y no lo tolera*. I

afegeix: *Por eso crea el infierno, ese infralugar donde la vida no tiene textura. Ceder a él es sumergirse en la locura.* Terriblement cert.

El tercer sentit de la vivència del no-res que investiga Bardera és la figura del l'excés. Si en l'anterior parlàvem d'aquella realitat que és inapropiable per escapar-se a qualsevol de les categories de què disposem per desxifrar el món, en aquest cas experimentem el no-res quan la realitat desborda per la producció d'inputs: *hi ha un home del sac que treu molts objectes del sac*, diu Bardera. En efecte: també l'acumulació pot superar la capacitat d'absorció o de sentit. I Bardera cita alguna de les ficcions kafkianes, com les maquinàries burocràtiques, perquè ho entenguem. M'atreviria a afegir-hi que un tipus d'excés i de buit semblant està generant la quantitat d'informació ingestible resultat de la xarxa i la tecnologia digital. Qui pot donar-hi sentit? Un excés d'informació i només d'informació impossibilita l'accés a la construcció de criteri.

4.

En conjunt, el text que llegireu, o que ja heu llegit, és un assaig breu de discurs àgil i intenció valenta situat en la tradició del nihilisme que ha amarat bona part del pensament i l'escriptura del segle XX. Bardera prova d'articular una interpretació neta, singular i, repetim-ho, tenaçment filosòfica, sobre una figura de l'imaginari infantil. És en aquest sentit que voldria fer-hi una apostil·la també filosòfica. I és que la lectura del text de'n Damià Bardera em porta, tot i les distàncies, a una de les grans figures de la rebel·lió literària moderna, el Bartleby de Melville, un personatge finisecular d'on han begut noms com Jorge Luis Borges, Gilles Deleuze i Giorgio Agamben, entre molts d'altres. Curiosament, un personatge d'un conte.

Haurem de refer part del trajecte. Si l'home del sac no encarna la por concreta a la mort (d'aquesta se n'encarreguen, per exemple, la multitud de bruixes i ogres que mengen nens o els tiren a l'olla) i el que fa és objectivar la por intangible al no-res (el sac no té forma); la invenció d'aquesta figura porta implícita una

queixa ontològica. I en aquest ordre de queixes, la cultura literària disposa d'una figura extraordinària, la que va inventar Herman Melville a la seva ficció *Bartleby l'escrivent*. El Bartleby de Melville encarna la pitjor negació, aquella que és irrefutable perquè no té forma. El "no" de Bartleby no és concret i per tant, revocable, tampoc és un "no ho faré", ni una rebel·lió objectivable; la seva queixa té una arrel inconcreta i un efecte molt més tòxic i demolidor: és un *preferiria no fer-ho* de contraargument impossible. Tampoc l'home del sac té una forma concreta, d'aquí que el seu efecte en l'imaginari del nen sigui demolidor. És aquest sac informe, aquest no-lloc, l'articulació d'una rebel·lió a una amenaça ingovernable com és la por al no-res? Si, com sembla, es tracta d'una rebel·lió tal i com l'imaginari infantil clausura els temors: amb la força del relat; en ella hi ressona la tenacitat indisciplinària, aquesta forma de terrorisme que esgrimeix Bartleby amb el seu *I would prefer not to*. Com a mínim l'home del sac en la lectura que en fa Damià Bardera, una lectura que fa l'esforç d'imbuir dignitat filosòfica a aquesta figura de la por infantil.

5.

Si bé el lladre de nens concentra bona part de l'extensió i esforços del text, aquest és un llibre que es presenta com un recull d'assajos. En un d'ells, s'analitza una altra figura de l'imaginari popular, en aquest cas català: el Patufet com a arquetip d'una suposada catalanitat (*la petitesa de'n Patufet*, diu Bardera, i la seva capacitat de resistència). La resta de textos aplegats en aquest llibre són, com així els presenta l'autor, *assajos de crítica literària*. Una mostra més de la polivalència de l'autor i la seva capacitat de creuar disciplines.

Salvador Espriu, Josep Palau i Fabre, Baltasar Porcel, Quim Monzó, Sergi Pàmies, Manuel Baixauli i Toni Sala, són disseccionats amb l'hermenèutica filosòfica. Si bé fins aquí, Bardera l'ha aplicat als contes infantils, en aquest cas li toca a la narrativa, a la ficció. Sense fer-ne grans anuncis, Damià Bardera va articulant una manera de fer com un segell propi: la pràctica de la filosofia com una hermenèutica per abordar àmbits del discurs no estrictament filosòfics. Si bé

acostumen a ser disciplines no filosòfiques les qui s'adrecen a la filosofia amb la demanda de conceptes que després exporten i extrapolen a d'altres àmbits (l'art visual n'és un exemple paradigmàtic, com també la pràctica política), Damià Bardera opera de forma contrària: es val de la filosofia per trobar l'essència, *el pinyol*, com diu ell, d'altres disciplines, ja sigui la narrativa literària o la literatura popular de nens. Un exercici poc habitual i complex que cal veure cap on el portarà amb els anys.

I així, aplica els conceptes de mort, grotesc i sarcasme com la clau de volta per entendre la narrativa d'Espriu, sobretot un dels contes centrals del llibre *Ariadna al laberint grotesc*. En el cas de Josep Palau i Fabre, es fixa en la producció de contes, un dels àmbits més desconeguts de la seva obra, als que aplica el mite de la nostàlgia del paradís perdut o el retorn als orígens a través d'una dissecció del paper de l'aigua en els relats d'aquest autor. Una lectura nietzscheana dels personatges de Baltasar Porcel repassa conceptes com voluntat de poder, amoralitat i vitalisme. D'una forma més puntual, Bardera analitza dues versions de la bella dorment construïdes per Quim Monzó i posa l'accent en l'hiperrealisme i la ironia de Sergi Pàmies en la seva novel·la *L'instint*. Finalment, llegeix el llibre de contes *Espiral* de Manuel Baixauli en clau d'existencialisme heideggerià i fa una lectura moralista recuperant el personalisme de Gabriel Marcel per parlar dels contes de Toni Sala. En conjunt, són assajos breus que ja han estat editats a la revista *Núvol*, amb excepció d'un parell, més acadèmics, de més extensió i amb notes al peu.

6.

Per acabar, i només com a nota final, volia recuperar l'ombra d'aquest espantanens solitari que amenaçava la nostra seguretat infantil. Sense voler allargar-ho, només dir que el problema de l'adult (i potser en això consisteix ser adult) és que ja no disposa de cap home del sac ni cap figura externa on projectar, amb èxit, l'amenaça del no-res. Que bé que anaven els monstres! Potser ser adult consisteix en la impossibilitat de la projecció. Enlloc de disposar d'una figura o

una entitat culturalment compartida (un relat, un conte, una cançó, una imatge), la por es fa privada i esdevé un soroll de fons que mai no ens deixa: la glopada del no-res, una remor persistent o una pura condició ontològica. Arribats a aquest punt, ara ja podem dir-ho: tot i l'ensurt de la figura penombrosa del veí aquell migdia a l'escala de casa, que bé que es vivia amb l'home del sac!